

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет фізико-математичний
Кафедра методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОХОРОНА ПРАЦІ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИКОРИСТАННЯ
КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ»**

виконав: студент 2 курсу

ОРЬ1-М17

015 Професійна освіта (Охорона праці)

Круць О.Л

Керівник:

Мендерецький В. В., доктор
педагогічних наук, професор

Рецензент:

Бахмат Н.В. доктор педагогічних наук,
доцент

Кам'янець-Подільський – 2018 р.

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 СУЧАСНИЙ СТАН ОХОРОНИ ПРАЦІ УЧНІВ.....	8
1.1 Основи охорони праці в навчальному закладі.....	8
1.2 Особливості охорони праці при роботі з комп'ютерною технікою для учнів.....	13
1.3 Загальні вимоги до безпеки праці під час використання комп'ютерної техніки учнями	22
РОЗДІЛ 2 ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ТА БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	29
2.1 Правила безпеки під час проведення занять в кабінетах з комп'ютерною технікою	29
2.2 Організаційні заходи щодо здорового та безпечного навчання в кабінетах з комп'ютерною технікою	37
2.3 Розробка правил техніки безпеки під час роботи з комп'ютерною технікою	47
2.4 Створення інструкції з охорони праці для вчителя інформатики	54
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ТА БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	65
3.1 Досвід застосування заходів з охорони праці в навчальних закладах	65
3.2 Рекомендації щодо заходів безпеки під час використання комп'ютерної техніки	72
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ.....	87
Додаток А.....	87
Додаток Б	92

ВСТУП

Здоров'я людини - це безцінний скарб який дано їй від народження. Зберегти, не розтрати а інколи і примножити здоров'я це велика справа кожної людини упродовж свого життя. Те, що людині дано від природи вона не цінює, а втративши - жалкує. Особливо це стосується дітей. Надмірна ціка-вість, незнання, нехтування безпекою у своїх діях приводить до нещасних випадків різної тяжкості як у побуті так і на уроках в загальноосвітніх закладах. Однією із головних задач учителя та учнів на уроках є знання та дотримання правил безпечної роботи.

Охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

У своєму розвитку охорона праці пройшла великий історичний шлях, але інтенсивного розвитку набула з початком машинного виробництва, яке поруч з полегшенням праці, підвищенням її продуктивності, несло в собі небезпеку для життя і здоров'я працюючих.

Науково-технічний прогрес поряд з благами приніс людству, на жаль, і чисельні лиха. Людина – творець науково-технічного прогресу – стала його заручником. Щорічно в Україні на виробництві травмується 140 тисяч чоловік з них близько 2500 гине і 5000 отримує професійні захворювання.

Під час виробничої практики травмується десятки учнів професійно-технічних училищ та загальноосвітніх шкіл. Традиційний аналіз основних причин травматизму свідчить про низький рівень організації виробництва, трудової та виробничої дисципліни, порушення вимог нормативних актів про охорону праці, а також про низький рівень знань з охорони праці.

Тому метою вивчення основ охорони праці є надання знань, умінь, здатностей (компетенцій) для здійснення ефективної професійної діяльності шляхом забезпечення оптимального управління охороною праці на підприємствах (об'єктах господарської, економічної та науково-освітньої діяльності), формування у студентів відповідальності за особисту та колективну

безпеку і усвідомлення необхідності обов'язкового виконання в повному обсязі всіх заходів гарантування безпеки праці на робочих місцях.

Завдання вивчення дисципліни полягає у набутті студентами знань, умінь і здатностей (компетенцій) ефективно вирішувати завдання професійної діяльності з обов'язковим урахуванням вимог охорони праці та гарантуванням збереження життя, здоров'я та працездатності працівників у різних сферах професійної діяльності.

Для педагогічних вищих навчальних закладів вивчення курсу «Основи охорони праці» особливо важливе, оскільки вчитель (викладач, вихователь, або класний керівник) несе особисту відповідальність за збереження життя і здоров'я учнів (студентів, вихованців) під час навчально-виховного процесу; відповідає за безпечне проведення навчально-виховного процесу; повинен вміти проводити інструктажі з учнями (студентами, вихованцями) з охорони праці під час навчальних занять; повинен вміти проводити профілактичну роботу щодо запобігання травматизму серед учнів (студентів, вихованців).

У статті 43 Конституції України записано, що «кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці». Законодавство про охорону праці складається з Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ та Кодексу законів про працю України.

На учнів загальноосвітніх навчальних закладів поширюються всі норми і правила, установлені для неповнолітніх Кодексом законів про працю України. Законом України "Про охорону праці", чинним законодавством України у сфері охорони здоров'я.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, праці та виховання у навчальних закладах покладається на їх власника або уповноважений ним орган, керівника навчального закладу.

Створення безпечних умов праці, дотримання основ чинного законодавства з питань охорони праці, пожежної та радіаційної безпеки, електробезпеки, санітарії і гігієни, належне утримання будівель і споруд, використання обладнання та устаткування, моніторинг їх технічного стану

тощо забезпечує керівник навчального закладу. Щороку у серпні кожний заклад освіти для визначення його готовності до нового навчального року має обстежити комісія, до складу якої входять представники районної виконавчої влади, районного управління освіти, профспілки, пожежного

Однією з найважливіших ланок в управлінні охороною праці в навчальному закладі є розробка, затвердження і виконання Положення про організацію роботи з охорони праці — локального нормативного акта, яким встановлюються права, обов'язки та відповідальність кожного працівника закладу, включаючи посадових осіб, щодо забезпечення безпечності навчально-виховного процесу.

Об'єктом нашого дослідження визначено процес охорони праці учня під час використання комп'ютерної техніки у навчальному закладі.

Предметом дослідження методи, форми та засоби реалізації креативних підходів в системі охорони праці.

Загальна мета визначити особливості методики охорони праці під час використання комп'ютерної техніки.

Основні завдання які потрібно було виконати:

- проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з питань охорони праці учнів;
- визначити шляхи впровадження охорони праці учнів у навчальному закладі;
- дослідити проблему впровадження креативних підходів в процес формування фахових якостей майбутнього учителя;
- здійснити експериментальну перевірку педагогічної ефективності запропонованої системи охорони праці учнів.

У відповідності з поставленим завданням у дослідженні використані наступні методи:

- теоретичний аналіз проблеми на основі вивчення філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження і практики навчання;

- практична діяльність по організації і проведенню навчального процесу на заняттях у навчальному закладі;
- проведення педагогічного експерименту в його різних формах;
- обробка результатів експериментального навчання за допомогою поопераційного і поелементного методів аналізу, а також методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- а) розкритті основ охорони праці учнів;
- б) в теоретичному обґрунтуванні організації охорони праці учня;
- в) розробці правил техніки безпеки і інструкцій з охорони праці в школі.

Практична цінність дослідження полягає в реалізації креативного підходу до процесу розвитку охорони праці учнів при роботі з комп'ютерною технікою.

Методологічну основу дослідження складають основні положення теорії пізнання, відображення, принципу єдності свідомості і діяльності, діалектична концепція розвитку, яка обумовлює появу нової якості у процесі зміни кількісних характеристик явища.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалось: у ході звітної наукової конференції; при використанні розроблених сценаріїв занять у ході педагогічної практики.

В результаті проведеного дослідження на захист виноситься: методична система використання охорони праці учнів у школі.

Структура роботи:

Магістерська робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

У вступі відображено актуальність, мету та завдання дослідження.

Перший розділ «Сучасний стан охорони праці учнів» розбитий на три параграфів. В першому параграфі «Основи охорони праці в навчальному закладі» розкривається сутність охорони праці в навчальному закладі. В другому параграфі розглядаються особливості охорони праці при роботі з комп'ютерною технікою. У третьому параграфі розглядається вимоги до охорони та безпеки праці.

В другому розділі «Використання системи охорони та безпеки праці в навчальних закладах» вказуються доцільні шляхи ефективної системи охорони та безпеки праці в навчальних закладах. Також наводяться конкретні приклади створення інструкцій з охорони праці. Розділ розбитий на чотири параграфи: «Правила безпеки під час проведення занять в кабінетах з комп'ютерною технікою», «Організаційні заходи щодо здорового та безпечного навчання в кабінетах з комп'ютерною технікою», «Розробка правил техніки безпеки під час роботи з комп'ютерною технікою», «Створення інструкції з охорони праці для вчителя інформатики».

В третьому розділі описано процес проведення та результати застосування заходів з охорони праці. Він складається з двох параграфів.

Завершує магістерську роботу висновки, література та додатки.

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дослідження були повністю виконанні поставлені завдання і *досягнуті такі результати:*

1. Проаналізовано психолого-педагогічну та методичну літературу з питань охорони праці учнів.
2. Визначено шляхи впровадження охорони праці учнів у навчальному закладі.
3. Досліджено проблему запровадження розробленої системи безпеки праці в закладах освіти.
4. Здійснено перевірку ефективності запропонованої системи організації безпечного проведення навчальних занять.
5. Розроблено методичні рекомендації щодо покращення системи безпечного проведення навчальних занять.

На основі результатів проведеного експериментального навчання учнів можна зробити наступні *висновки:*

1. Створена система безпеки праці в закладах освіти та запроваджені технологічні схеми цілеспрямованого управління такою діяльністю, які орієнтовані на освітнє середовище, адекватне сучасним освітнім стандартам сприяють покращенню навчально-пізнавальної діяльності.
2. Методологічні засади організації безпеки праці в закладах освіти можуть бути використані як засіб підвищення ефективності діяльності освітнього закладу.
3. Теоретично обґрунтовано модель аналізу ризику і управління безпекою під час використання комп'ютерної техніки.
4. Досліджено головні властивості, основні характеристики та принципи побудови системи безпеки праці в закладах освіти забезпечують ефективність діяльності освітнього закладу.
5. Виявлені принципи ефективності використання моделі аналізу ризику і

управління безпекою в освітньому просторі та їх апробація сприяють впровадження і розвитку нових інноваційних освітніх технологій, інтенсифікації і підвищенню якості навчального процесу.

6. Розроблена система організації безпечного проведення навчальних занять під час використання комп'ютерної техніки може служити науково-методичним обґрунтуванням практичного розгортання діяльності в ракурсі аналізу ризиків і управління безпекою в освітньому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук П. С. Безпека життєдіяльності та методика її вивчення: Навчальний посібник / П. С.Атаманчук, В. В.Мендерецький, У. І.Недільська, О. П. Панчук, О. Г. Чорна. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2012. – 148 с.
2. Атаманчук П. С. Безпека життєдіяльності (теоретичні основи): навч. посібник / [П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький, О.П. Панчук, О.Г. Чорна]. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 276 с
3. Атаманчук П. С.Безпека життєдіяльності та охорона праці (практичний курс) / [П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький, О.П. Панчук, О.Г. Чорна]. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О.А., 2010. – 152 с
4. Безпека життєдіяльності, цивільна оборона та охорона праці // Інтегрована навчальна програма. - Київ: Освіта України, 2005. - 24 с.
5. Безпека життєдіяльності. Лабораторно-практичні заняття: Навч. посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів /За ред. С.П.Величка. - Кіровоград: КДПУ ім. В Винниченка, 2004. - 140 с.
6. Безпека праці: ергономічні та естетичні основи: Навчальний посібник / С. Апостолюк, В.С. Джигирей. А.В . Апостолюк та ін. - К.: Знання, 2006. -215 с.
7. Белов С.В. Безпека життєдіяльності. Підручник для вузів /С.В.Белов, А.В. Ильницкая, А.Ф. Козьяков та інших. – М.: Вищу школу, 2005. – 448 з.
8. Васильчук М.В Збірник нормативних документів з безпеки життєдіяльності./ Васильчук М.В., Медвідь М.В., Сачков Л.С - К.: Фенікс, 2000. - 896 с.
9. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 34. – Ст. 451.
10. Волинко О. Вимірювання характеристик природного гамма-фону. Робота фізичного практикуму // Фізика та астрономія в школі. - 2005. - № 4.
11. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи Охорони праці: Підруч. для студ. вищих навч. закл. За ред. М.П. Гандзюка. - К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000, 2003. - 408 с.

12. Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин ДСанПіН 3.3.2.007-98, затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України від 10.12.1998 № 7 – Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2445>;

13. Джигерей В.С. та ін. Безпека життєдіяльності. Практичні заняття - Львів: Афіша, 2000. - 251 с.

14. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності/ Желібо Є.П., Зацарний В.В.: Підручник. - К.: Каравела, 2007. - 288 с.

15. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності: навч. посіб./ Желібо Є.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. / За ред. Є.П. Желібо. 4-е вид. - К.: Каравела, 2005. - 344 с.

16. Жидецький В.Ц. Основи охорони праці./ Жидецький В.Ц., Джигирей В.С., Мельников О.В. - Львів: Афіша, 2000. - 350 с.

17. Закон України «Про вищу освіту», № 1060-ХІІ від 23.05.1991 //

18. Закон України «Про освіту», № 1556-VII від 01.07.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakonukrayiny-pro-vyschu-osvitu>

19. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 49, ст.668;

20. Закон України «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 49, ст.668;

21. Закон України «Про охорону праці», № 229-IV від 21.11.2002 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 2. – Ст. 10.

22. Заплатинський В .М. Безпека життєдіяльності (опорний конспект лекцій). - К.: КДТЕУ, 1999. - 208 с.

23. Зацарний В.В. Безопасность студентов на практике./ Зацарний В.В., Пантелеймонов А.Е. - К.: Вища школа, 1989.

24. Іваськевич І.О. Ергономіка: Навчальний посібник. - Тернопіль: Економічна думка, 2002. - 168 с.

25. Інтернет-портал «Труд» - Режим доступу: http://trud.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=470870;
26. Катренко Л.А. Охорона праці в галузі освіти./ Катренко Л.А., Пістун І.П.. - Суми: "Університетська книга", 2001. - 339 с.
27. Князевського Б.А. Охорона праці: Підручник для студентів вузів / Під ред. Б.А. Князевського, П.О. Доліна й ін. – М: Вищу школу, 2003.
28. Кобилянська І.М. Формування професійної компетентності з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування / І.М.
29. Кобилянська, О.В. Кобилянський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 35. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 280–286.
30. Кодекс законів про працю України // Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375;
31. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122;
32. Концепція освіти з напрямку "Безпека життя і діяльності людини". - "Освіта України", № 50, 12.12.97.
33. Концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини» / В.О. Кузнецов, В.В. Мухин, О.Ю. Буров [и др.] // Інформаційний вісник «Вища освіта». – 2001. – № 6. – С. 6–17.
34. Крушельницька Я. В. К 84 Фізіологія і психологія праці: Підручник. — К.: КНЕУ, 2003. — 367 с.
35. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібн. Львів: ЛБК; Київ: Знання, 1999. - С. 3-38.
36. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя :диагностика и развитие : монография. – Ульяновск :УИПКПРО, 2002. – 184 с.
37. Мендерецький В.В. Зміст навчань з безпеки життєдіяльності в освітніх закладах України / В.В. Мендерецький, У.І. Недільська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Фізико-математичні науки. – Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, 2012. – Вип. 5. – 147 с. – С.54-59.

38. Мендерецький В.В. Значення навчання з безпеки життєдіяльності в освітній системі України / В.В. Мендерецький, У.І. Недільська. О.Г. Чорна // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія педагогічна. – КПНУ імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 18: Інновації в навчанні фізики: національний та міжнародний досвід. – 254 с. – С. 215-217.

39. Мендерецький В.В. Лабораторно-практичні заняття з безпеки життєдіяльності (охорона праці, цивільна оборона): Навч. посіб./ Мендерецький В.В., Панчук О.П. - Кам'янець-Подільський: ПП АСТК, 2005. - 138 с.

40. Мендерецький В.В. Фізичні принципи вивчення радіаційної безпеки в школі. Зб. наук праць. Серія педагогічна. - Вип. 8. - Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ: Інформ.-видавн. відділ, 2002.

41. Нагайчук, О. В. Основи охорони праці : навч. - метод. посібник / О. В. Нагайчук. – Умань : ФОП Жовтий О. О. – 2017. – 138 с.

42. Нагайчук, О.В. Історико - педагогічний аналіз проблем дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих навчальних закладах // Матеріали ХХІІІ Міжнародної науково-практичної інтернетконференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – С.136-139. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/5025>

43. Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про затвердження Правил охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин» від 26.03.2010 № 65
Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0293-10>;

44. Наказ Міністерства доходів і зборів України «Про затвердження Примірної інструкції з охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин» від від 5.09.2013 № 443 – Режим доступу: http://minrd.gov.ua/data/normativ/000/000/62827/Prim_rna_nstrukts_ua.doc;

45. Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Академії медичних наук України та Міністерства праці та соціальної політики України від 29

грудня 2000 року № 374/68/338 - Режим доступу:
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0068-01>;

46. Науково-практичний коментар до Закону України "Про охорону праці". - К.: "Основа", 1996.

47. Новый энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2001. – 1456 с.

48. Овечкин В.П. Компетентность и мобильность специалиста / В.П. Овечкин // Профессиональное образование. – 2005. – № 8. – С. 19.

49. Основи безпеки життєдіяльності. Учеб для загальноосвітніх установ / Під ред. Смирнова О.Т. – М: АСТ, 2004.

50. Педагогический словарь : для студ. высших и средних педаг. учеб. заведений / сост. Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М. : Издат. Центр «Академия», 2000. – 176 с.

51. Пилипишин С.М Охорона праці в навчально-виховних закладах. Методичні рекомендації./ Пилипишин С.М., Переймайбіда С.М. - Тернопіль СМТ "Астон", 1999. - 164 с.

52. Пістун І. П. Практикум з безпеки життєдіяльності. - Львів, 2000. - 112 с.

53. Плахтій П.Д. Безпека життєдіяльності в запитаннях і відповідях: Навч. посібник / Плахтій П.Д., Савчук А.М., Підгорний В.К., Бурдейний І.М. / За ред. П. Д. Плахтія. - Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2005. - 255 с.

54. Плахтій П.Д. Безпека життєдіяльності у надзвичайних ситуаціях: Навч. посіб. для підготовки майбутнього учителя./ Плахтій П.Д., Мендерецький В.В., Панчук О.П., Баран Г.М., Олійник О.І. та ін. - Кам.-Под., 2006. - 144 с.

55. Плахтій П.Д. Безпека життєдіяльності: Навч. посіб. / Плахтій П.Д., Мендерецький В.В. та ін. - Кам'янець-Подільський: "Медобори", 2003. - 304 с.

56. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662 «Про затвердження переліку професійних захворювань» - Режим доступу:
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000>

57. Правила безпеки при роботі з комп'ютером - Режим доступу:
http://ebooktime.net/book_5_glava_93_6.7.6.1_B7.html

58. Пуляк О.В. Вивчення питань ергономіки на лабораторно-практичних заняттях з безпеки життєдіяльності // Наукові записки. - Випуск 66. - Серія: Педагогічні науки. - Кіровоград: РВК КДПУ ім. В. Винниченка. - 2006. - Ч. 2. - С. 53-59.

59. Пустовіт Н.А. Сутнісні характеристики екологічної компетентності школярів / Н.А. Пустовіт // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. – Вип. 38. Херсон : Вид-во ХДІ, 2005. – С. 176–191.

60. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / Авт.: В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.

61. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М. : Русск. яз., 1987. – 608 с.

62. Типова програма нормативної дисципліни "Безпека життєдіяльності" для студентів вищих навчальних закладів освітніх рівнів "неповна вища освіта" та "базова вища освіта" всіх спеціальностей / Укл. В.М. Заплатинський, В.В. Мухін, М.І. Стеблюк та ін. - К., 2002. - 18 с.

63. Типове положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці. Законодавство України про охорону праці. - Т. 1. - К.: Основа, 1995.

64. Типові навчальні програми нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист». – К. : Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, 2011. – 72 с.

65. Тімець О.В. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки : [монографія] / О.В. Тімець – Умань : Видавець „Сочінський, 2010. – 339 с.

66. Хуторской А.К. Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования / А.К. Хуторской // Народное образование. - 2003. - №2.

67. Царенко І.Л., Величко С.П. Лабораторний практикум з основ безпеки життєдіяльності у середній школі // Наук. зап. - Вип. 60. - Серія: Пед. науки. - Кіровоград: КДПУ ім. В.Винниченка. - 2005. - Ч. 2. - С. 145-152.

68. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356
69. Я. О. Серіков. Основи охорони праці: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – Харків, ХНАМГ, 2007. - 227с.
70. Яким Р.С. Безпека життєдіяльності: Навч. посібник. - Львів: Бескид Біт, 2005. - 304 с.
71. Ярошевська В.М. та ін. Словник термінів і понять з безпеки життєдіяльності. - К.: НМЦ, 2004 . - 255 с.
72. Ярошевська В.М. Безпека життєдіяльності: Підручник. - К.: ВД "Професіонал", 2004. - 560 с.